

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

תפילת הדרך (ב) - מקורות והערות

1. כידוע תפילת הדרך אינה פותחת בברוך. שכן שנינו בברכות (כט ב) "ואמר רבי יעקב אמר רב חסדא כל היוצא לדרך צריך להתפלל תפלת הדרך מאי תפלת הדרך יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתוליכני לשלום ותצעידיני לשלום ותסמכני לשלום ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך ותשלח ברכה במעשי ידי ותתנני לחן לחד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ברוך אתה ה' שומע תפלה". והנה בברכות (מו א) שנינו "כל הברכות כולן פותח בהן בברוך וחותרם בהן בברוך חוץ מברכת הפירות וברכת המצוות וברכה הסמוכה לחברתה וברכה אחרונה שבקריאת שמע יש מהן שפותח בהן בברוך ואין חותרם בברוך ויש מהן שחותם בהן בברוך ואין פותח בברוך".

מברייטא זו משמע שכל הברכות אמורות להתחיל בברוך אתה ה', וא"כ יש לשאול על תפילת הדרך למה אינה פותחת בברוך? שאלה זו שואלים התוס' (פסחים קד ב ד"ה כל) וז"ל, "תימה ברכה דא-לקי נשמה אמאי לא פותחת בברוך? דהא מעיקרא לא הוות סמוכה לחברתה כדאמרין בברכות כי מתער אומר אלהי נשמה? וכן קשה מאתה הוא עד שלא נברא העולם ותפלת הדרך שחותם ואינו פותח בברוך?" התוס' מתרצים שברכות אלו (א-לקי נשמה, אתה הא עד שלא נברא העולם ותפלת הדרך) אינם ברכות רגילות אלא הם שבח ותפלה בעלמא. וכ"כ הטור (או"ח סי' קי) וז"ל, "ומה שאינה פותחת בברוך, פירש ר"י לפי שאינה אלא תפלה בעלמא שמתפלל להקב"ה שיוליכנו לשלום ואינה כברכת הנהנין ולא כברכות שתקנו על שם המאורע אלא בקשת רחמים".

אולם תלמיד המהר"ם מרוטנבורג כתב בספרו תשב"ץ קטן (סי' רמג) "ושאלתי למהר"ם למה תפלת הדרך חותמת בברוך הואיל ואינה פותחת בברוך. ואמר לי שהוא מסמיך אותה לאחת מן הברכות הפותחות בברוך כגון לאחת מאותן ברכות של לשכוי בינה". פירוש הדברים הוא, שמהר"ם מרוטנבורג הסמיך את תפילת הדרך לברכה אחרת כדי שיהיה ברוך לפניה ואחריה.

ובשו"ע (או"ח סי' קי סע' ו) כתב "הר"ם מרוטנבורג, כשהיה יוצא לדרך בבקר היה אומרה אחר יהי רצון כדי להסמיכה לברכת הגומל חסדים ותהיה ברכה הסמוכה לחברתה".

וכתבו האחרונים (מג"א ס"ק יג ומשנ"ב ס"ק כח) שכן ראוי לעשות, להסמיך ברכה לתפלת הדרך ולכן "יאכל או ישתה איזה דבר ויברך ברכה אחרונה או יטיל מים ויאמר אשר יצר". אולם אם לא מתאפשר לו לברך ברכה אחרת, "כגון שאין לו על מה לברך וגם הוא יושב בעגלה בין אנשים ואינם רוצים להמתין עליו עד שירד ויעלה, אעפ"כ מותר לומר תפילת הדרך דכמה ראשונים סוברים דתפילת הדרך אין צריכה שתהיה סמוכה לחברתה" (לשון המשנ"ב שם).

2. כיצד מחשבים את המרחק?

כבר למדנו בשבוע שעבר את פסק השו"ע (או"ח סי' קי סע' ז) "אומר אותה אחר שהחזיק בדרך; ואין לאומרה, אלא אם כן יש לו לילך פרסה, אבל פחות מפרסה לא יחתום בברוך". כלומר שבדרך פחות מפרסה אין לומר תפילת הדרך בשם ומלכות.

יש לדון האם הדרך נמדדת לפי המרחק הממשי, או לפי הזמן בו לוקח לעבור מרחק של פרסה. משמעות הדיון תהיה לנוסע בכלי רכב בימינו שהעוברים מרחק של פרסה בנסיעה מהר יותר מאשר בהליכה.

במשנ"ב (סי' קי ס"ק ל) כתב "ואין חילוק בין הולך בספינה להולך ביבשה, ולפ"ז גם הנוסע על מסילת הברזל יש לו לברך תה"ד אפילו אם נוסע רק פרסה", ומשמע שהחשבון של פרסה הוא לפי המרחק הממשי ולא לפי הזמן בו לוקח ללכת אותו ברגל, שהרי נסיעה ברכבת מהירה מהליכה ברגל ואעפ"כ פסק המשנה ברורה שאם נוסע בה פרסה יברך.

אולם הגר"ע יוסף שליט"א בשו"ת יביע אומר (ח"א או"ח סי' יג) כתב "וכן ראיתי בשו"ת זכרון יהודה (סי' מב), בדין תפלת הדרך, שאם נוסע במסילת הברזל, שאין לברך תפלת הדרך בשו"מ, אם אינו שווה בנסיעתו שיעור הילוך פרסה... ידידי הרה"ג המנוח ר' עמרם אבורביע ז"ל בס' נתיבי עם (סי' קי) העיד שהמנהג בא"י לומר תפלת הדרך בנסיעה ברכבת או במכונית רק כששוהים שיעור פרסה, דהיינו שעה וחומש, אבל בפחות משיעור זה אפילו יש כמה פרסאות במהלך רגלי אין מברכים. ע"ש. וכן עיקר". הרי שלדעתו אין לומר תפילת הדרך בשם ומלכות אם אינו מתכוון לנסוע יותר משיעור הילוך פרסה, כלומר נסיעה של שעה ו12 דקות.

למעשה שאלה זו נשאלת גם בדין ברכת הגומל למי שנסע פרסה, האם החשבון הוא לפי מרחק או לפי זמן ונחלקו בזה הרבה אחרונים ונביא חלק מדבריהם:

א. שדי חמד (מערכת ברכות סי' ב אות טו)

"מאי דקי"ל דבפחות מפרסה אינו מברך הגומל, נשאל בזה גאון עוזנו הרב פתח הדביר ז"ל בח"ג הנד"מ בדף שיג ע"ג, בהולך דרך יבשה על מסילת הברזל שנתחדש מקרוב פחות מפרסה ואילו היה רכוב היה לו הדרך ההוא יותר מפרסה אם צריך לברך הגומל או לא, והביא דברי הרב תפארת ישראל פיה"מ בפ"ט דפסחים מ"ב בהלכתא גבירתא ומ"ש שם בסוף הספר בהשמטה. וגם הביא שו"ת הרב בית יעקב סי' לה והעלה דאין לזוז מהגבול שקבעו רז"ל דכל שהוא מהלך פרסה או יותר במהלך בינוני ואיכא סכנה הגם שמהלך במרוצה חייב לברך עי"ש ועיין מ"ש במערכת אבלות אות עג במ"ש רז"ל מקום קרוב לעניין אבלות בשם שו"ת חכמת שלמה ושו"ת שואל ומשיב נר"ו והרב זל"א ז"ל, ומדבריהם יש סייעתא למסקנת הרב פתח הדביר ז"ל דאין לנו אלא גבול שגבלו הראשונים עי"ש ורק לעניין אבלות אפשר להקל בעת הצורך כמ"ש שם".

ב. שו"ת שבט הלוי (חלק י' סימן כא)

"עוד בענין תפלת הדרך ראיתי למר דו"ז הגאון הק' מהר"י גרינואלד זצ"ל בתשובת זכרון יהודה או"ח סי' מ"ב שנו"נ אם היום שאפשר ללכת במסילת הברזל ובמכונית אם ג"כ השיעור כפרסה או אנו חושבים שיעור פרסה בזמן כאשר נסתפקו גדולי אחרונים לענין שמועה רחוקה עד עשרה פרסאות ביו"ד סי' שע"ה ס"ח, וכה"ג בפסחים צ"ד ע"א לענין דרך רחוקה ויכול לבא ע"י סוסים ופרדים יע"ש, ובעל זכרון יהודה נו"נ קצת בזה ולבסוף מסיק דכל הלך בזמן פרסה שהוא בערך שעה וחובע, לא יאמר תפילת הדרך בשם ומלכות אפילו הולך למרחקים.

ובענייני הדברים תמוהים, כי בנושא זה פשוט דלא מחשבין לפי הזמן רק קרבת העיר פרסה כפשוטה, דהלא בזה"ז שהולכים גם עם אוירונים דאפשר ללכת למדה"י רחוק תוך שעה וקצת יותר וכי זה סבה לפטור מתפילת הדרך הלא פשוט כי ע"י אורך המקום עד שמגיע למטרה נתארך גם זמן הסכנה וצריך תפלה, וראיתי שבעל זכרון יהודה הרגיש בהבדל זה אבל מדחה לה בלי טעם מתקבל על הלב, וע"כ פשוט דגם תוך זמן הלך פרסה והולך באוטו או אוירון וכיו"ב שצריך לברך כהלכה".

ג. שו"ת רב פעלים (ח"ב יו"ד סי' מ) – בעניין אבילות.

"אמנם יש כמה גדולים מן האחרונים, דס"ל כל שהוא יכול לבא למקום המת והאבלים ביום אחד, אף על פי שאינו מגיע לשם אלא על ידי הלכו במסילת הברזל של אש חשיב מקום קרוב, ומונה עמהם אף על פי שהגיע לשם ביום האחרון של האבלות, משום דהוה מצי לבא במסילת הברזל ביום הראשון שהוא התחלת האבלות, והגם דאיכא אחרונים דפליגי בזה, הא הלכה פסוקה היא דאמרו הלכה כדברי המקל באבל, ועוד דהמקילים מסתבר טעמייהו, כי רז"ל אמרו מקום קרוב ומקום רחוק ולא נקטי שיעור, והגאונים פירשו דמקום קרוב הוא שיעור מהלך עשרה פרסאות שהוא יום אחד, שלמדו זה מדין קרבן פסח, דאמר ביה דרך רחוקה, ופרשו בגמרא שיעור זה בו, ואם תאמר מה תשיב על הוכחה זו דאמרו בגמרא על קרבן פסח דמוכח מינה הרב חס"ל אלקלעי הנז"ל, הנה כבר בא חכם ויישב הדבר הזה שפיר, והוא דראיתי להגאון חכמת שלמה ז"ל סי' י"ג, שנתעורר בהא דפסחים הנז' דמשמע אף על גב דיכול ליכנס בצבים ופרדים מקרי דרך רחוקה, ותירץ דיש לחלק בין ענין חיוב לבין ענין פיטור, דהתם לא מחייבי ליה ליכנס בצבים ופרדים ולחייבו כרת, אם לא בא, אבל לפטור שפיר יש לומר דמצי למנות עם האבלים, משום דאפשר לבא בצבים ופרדים, ובאמת בכה"ג נמי גבי פסח, אם שחטו עליו כל שיכול לבא בצבים ופרדים יצא, דהא לפטור מהני עכ"ד ע"ש, ויפה כתב לחלק בזה, ועל כן שפיר יש להורות בהיכא דאיכא מסילת ברזל שקורין שמנדיפיר, דהיה יכול לבא בו ביום הראשון ביו"ד שעות או ביו"ב חשיב מקום קרוב, אף על פי שהוא לא בא בו ביום ראשון, ואף על פי שהוא בא בדרך אחרת שלא רכב במסילת הברזל, ולכך לא הגיע אלא עד יום האחרון של האבלות, עכ"ז הוא מונה עמהן ויוצא עמהן.

מיהו ודאי אם לא יש מסילת ברזל של אש כלל, לא אמרין אילו הוה מסילת ברזל הוה מצי להגיע ביום הראשון, ולהכי משערים על זה החשבון כאלו הוה, דזה אינו, דאם ליכא מסילת הברזל הרי זה אחסורי מחסרא כמה וכמה מעשים, כי מציאות מסילת הברזל צריכה ממון גדול ועסקים רבים עד שתהיה נעשית, ואיך נחשוב לומר כאלו היא נעשית ונמצאת, ועבדין חשבון שיעור מקום קרוב על מהלך שלה, דודאי זה לא ניתן להאמר כלל, אלא רק אם נמצאת והיתה שם נוכל לחשוב את המקום קרוב על מהלך שלה, ואף על פי שזה לא הלך בה אלא הלך בדרך אחרת.

והנה פה עירנו בגדאד יע"א, לא נמצא בה ובסביבות כל המחוז מסילת הברזל של אש, ורק נמצא קרון שקורין בא"י סכ"ל /אופניים/, ונראה להורות בדבר זה על פי מהלך הקרון של בא"י סכ"ל, שאם היה יכול לבא ביום אחד חשיב מקום קרוב, ואף על פי שהוא בא ברכבו על בהמה, ואף על פי שהוא ביום האחרון מונה עמהם ויוצא עמהם, מאחר שזה הקרון של בא"י סכ"ל הוא מצוי במחוז הזה.

ונראה לומר אף על פי שבאותו מקום שהיה עומד לא נמצא זה הקרון, עכ"ז דנים ומשערים בכך, כי כיון שזה הקרון הוא מצוי באותו מחוז אנחנו אומרים מקום זה נחשב קרוב, דאם היה מזומן שם הקרון היה יכול לבא בו ביום הראשון. ונ"ל בס"ד להביא ראיה לזה, ממ"ש בגמרא דשבת דף ק"ן ע"ב, אר"י אמר שמואל מותר אדם לומר לכרך פלוני אני הולך למחר, שאם יש בורגנין הולך, פירוש בורגנין הם בתים שהם כמו פונדק שמוכרים בהם מזונות לעוברים ושבים וכו' בערוך, ופירש רש"י ז"ל שאם יש בורגנין משבעים אמה ושירים לשבעים אמה ושירים, הולך אפילו בשבת שהכל חשוב כעיר אחת, וכיון שהוא דבר שיש לו היתר ע"י תקנה בשבת מותר לאומרו אפילו במקום שאין שם ההיתר ע"ש, וא"כ ה"ה הכא אף על גב דלא נמצא בא"י סכ"ל באותו מקום ממש שהיה בו אותו האיש, אפ"ה נוכל לשער בכך ולומר שאם היה מצוי בא"י סכ"ל היה יכול להגיע בו ביום ראשון, לכך חשיב זה מקום קרוב, מאחר דזה הקרון של בא"י סכ"ל מצוי במחוז ההוא, ואינו רחוק מן השכל שימצא ויגיע זה הקרון, גם באותו מקום שעומד בו אותו האיש, מאחר שהוא מצוי באותו מחוז וסביבותיו, וקרובה מציאותו באותו מקום, כי בנקל אפשר להמצא גם שם שיבא אדם אחד רוכב על קרון זה לאותו מקום, ויתנו לזה האבל וירכב בו, מיהו לא נוכל לשער הדרך ע"פ מסילת הברזל, אם ליתיה למסילת הברזל כלל באותו מחוז, כי מציאות מסילת הברזל של אש באותו מקום מחוסרת מעשה רב וממון הרבה, ואין לדמות זה לבורגנין, אבל הקרון הנז' מדמין מציאותו לבורגנין במכ"ש ודוק.

ודע דאין להסתפק ולומר, כיון דזה הקרון של בא"י סכ"ל צריך זה הרכב בו להיות מורגל לרכוב בו ומלומד איך יהיה רוכב בו, וכיון דאדם זה אינו מורגל ומלומד בו, איך אמרין שאם היה רוצה לרכוב בו היה בא ביום ראשון, והוא אינו מורגל ואינו יודע לרכוב בו, זה אינו, כי אנחנו לא משגחין באדם עצמו, אלא רק בשיעור קרוב וריחוק של גוף הדרך של המקומות, כל שהדרך ראוי לבא בו ביום אחד נקרא קרוב, ואם יותר נקרא רחוק, שאם באמת הדרך קרוב, אך משובש בגייסות והוצרך זה להתעכב בו, או

אם הוא קרוב וזה האדם היה חולה, ולא היה יכול לבא ביום ראשון ולא בשני ולא בשלישי ולא ברביעי עד שנתרפא, הנה דינו הוי כדין בא ממקום קרוב ומונה עמהם, ולכן גם זה אף על פי שלא היה יודע לרכוב בקרון זה, עכ"ז משערין שיעור הדרך בכך, והשי"ת יאיר עינינו באור תורתו, אכ"ר".

והנה בכף החיים (סי' ריט ס"ק מא) הביא את דברי הפתח הדביר (שהובאו לעיל בשדי חמד) ונראה שפסקו להלכה. אולם בסי' תרפח (ס"ק י) לגבי קריאת מגילה בערים מוקפות חומה והסמוכות להן בט"ו, כתב "וע"כ נראה דבכה"ג דאם הוא רחוק יותר ממיל במהלך אדם ונראה ואם הולך במרכבת הקיטור הוא פחות ממיל, יש להקל ולחשוב אותם כמו כרכים וקורין בט"ו". ולכא' דבריו אלו סותרים את מסקנתו בעניין תפילת הדרך, וצ"ע.

ועוד הרב פוסקים דנו בזה וראה בפסקי תשובות (סי' קי הערה 64) וכפי שאפשר לראות במחלוקת זו תלויים עוד הרבה דינים פרט לדין תפילת הדרך.

לשיטת הפוסקים שמחשבים לפי מרחק ממשי, מודדים את הפרסה כולל הסיבובים ולא לפי מרחק אוירי (עי' פסקי תשובות שם סע' ח בשם א"א בוטשאטש).

והגר"ד ליאור שליט"א בשו"ת דבר חברון (סי' קח) כתב:

"המחבר בשולחן ערוך או"ח (סי' קי סע' ז) פסק שאין לומר תפילת הדרך אלא אם כן הולך מרחק פרסה (כארבע ק"מ בקירוב), וזה משום שמן הסתם עד מרחק פרסה מהיישוב יד השלטון היתה תקיפה להגן מפני המזיקים והליסטים, ולכן הדרך לא הייתה בחזקת סכנה, וכוונתו למרחק של פרסה וללא קשר לזמן הליכתו בפועל, בין אם הוא נוסע במהירות ובין אם נוסע לאיטו או מתעכב בפקקים.

אולם בזמננו שאמירת התפילה היא משום חשש תאונות דרכים ובדרכי יש"ע גם משום חשש אויבים המתנכלים, חששות אלו קיימים כבר מעת יציאה משערי העיר/היישוב על כן מתחייב הוא בתפילת הדרך מיד עם צאתו משערי הישוב (כולל עיבורה של עיר, דהיינו שלשים וחמישה מטר מהבתים האחרונים). כפי שכתב המחבר שם בסוף דבריו: "ואם הוא מקום מוחזק בסכנה ביותר [יברך] אפילו בפחות מפרסה". מי שיש לו ספק אם לומר תפילת הדרך, יכול לשבצה בברכת שומע תפילה בתפילת שמונה עשרה לפני יציאתו לדרך, ואז יוצא ידיד חובת כל השיטות. וכן מובא שהיה נוהג המהר"ם מרוטנבורג".

3. תפילת הדרך בדרכים מיושבות.

כתב המגן אברהם (סי' קי ס"ק יד) "נ"ל דלא יאמרו בתוך עיבורה של עיר דהיינו בתוך ע' אמה ושירים מן העיר דעיבורה דמתא כמתא כדאמרין בנדרים ועס' ר"ל ס"א ובעמק הברכה כתוב דהיינו תחום מעיבורה של עיר".

ובביאור הלכה (סי' קי"ד"ה ואין לאומרה) כתב "ולכאורה לפ"ז אפילו אם יש לו ליסע פרסה ביחד אך שהוא נוסע הפרסה דרך איזה עיר או שיועד שאיזה עיר קרובה בצד דרך נסיעתו בתוך פרסה ג"כ לא יאמר תה"ד בחתימה דהא ליכא מקום סכנתא ואפשר דלא פטרו רק אם כל דרך נסיעתו היה פחות מפרסה ומה שאמר אח"כ ובלבד שלא הגיע וכו' שאני התם דמה שהלך כבר ליכא לאיצטרופי לחייבו עי"ז ומה שיסע למחר נסיעה אחריתא היא משא"כ בעניננו וצ"ע".

ודבריהם מעלים שאלה, שהרי בהרבה מכבישי ארצנו אין פרסה שאינה מיושבת כלל ב"ה, וא"כ עולה השאלה, אדם שנוסע בכביש ירושלים תל אביב יאמר תפילת הדרך בשו"מ או לא? ונחלקו פוסקי דורינו בשאלה זו. הנה הגרש"ז אויערבך זצ"ל כתב (שו"ת מנחת שלמה תנינא סי' ס), "מת"א לירושלם, לענ"ד לגמרי פטור, שהרי צריך להיות מקום של שתי פרסאות בלי ישוב, ותודה לד' שמיושב. אולם במקומות שיש ישוב ערבי הואיל וכעת הם אויבים יש לחושבו כמקום לא מיושב. ובנוגע לשיעור, מקובל לענין זה לחשוב לפי המרחק של השטח ולא לפי זמן הנסיעה. ובעיקר הדבר מסופקני דבאותם הכבישים ובאותם הזמנים שכלי רכב מצויים, וכ"ש אם יש גם פקוח של משטרה ניידת יתכן שטוב לברך בלי הזכרת החתימה, אך זה חדוש".

אולם רוב האחרונים סוברים שמאחר והיום עיקר הסכנה בנסיעה בכביש היא מחמת ריבוי התאונות ל"ע בניגוד לעבר אז רוב הסכנה והחשש היה מחיות רעות ומזיקים. והעובדה שיש יישובים רבים בדרך לא מורידה את רמת הסיכון מהתאונות, ולכן להרבה פוסקים יש לומר בשם ומלכות אע"פ שיש יישובים בדרך.

בשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' כא) כתב, "הנה ת"ח אחד הציע דעתו דבזה"ז אין לברך תפילת הדרך בברכה עם הזכרת ה', היות שבהרבה דרכים ישנם יישובים סמוך לדרכים בתוך פרסה לדרך והלא נפסק שבהגיע לתוך פרסה לעיר שוב לא יכול לברך, והיישובים כהיום צמודים שכיוצא מעיר אחת רצוני מפרסת העיר שוב הוא תוך פרסה ליד עיר אחרת באה"ק. ולבבי לא כן ידמה, דתוך פרסה לא מוזכר רק כשיוצא מעירו והוא עדין תוך פרסה לעירו שעדין לא חל עליו חיוב ברכה זו דתוך סמוך לעיר לא שכיחי חיות ולסטים, וכן בגמר הליכתו וכבר מסיים והוא מגיע למטרה שלו שוב לא שייך לברך עוד, אבל כשהוא הולך על אם הדרך וסמוך לכביש הדרך או הנסיעה ישנם יישובים תוך ד' מילים שיעור פרסה והוא עובר במעוף על ידם, והוא באותם סכנות דרכים דשייכים בזה"ז כמו תאונות השכיחים כ"כ בעו"ה, וכה"ג אריכות דרך זה הוא הגורם לתפלת הדרך. וראיתי במ"ב בבה"ל סי' ק"י שנסתפק בכזה והניח בצ"ע, ובעניתי סתימת הפוסקים כמפורש דחייב בתפה"ד וגם טעמא דמסתבר הוא".

וע"ע בפסק"ת (סי' קי' הערה 16-11 והערה 71-69).

ובענין זה כתב הגר"ד ליאור שליט"א (שו"ת דבר חברון סי' קט) חידוש, שאף הנוסע בדרך עירונית יברך תפילת הדרך מחמת הסכנה שבתאונות וז"ל:

"חז"ל תקנו תפילת הדרך להולך בדרכים לפחות עד דרך מהלך פרסה (כארבע ק"מ בקירוב), לפי הסבר המ"ב בדרך כזאת ישנה סכנה בדורות הקודמים, עיקר הסכנה היתה מליסטים וחיות רעות, ואם באמת המקום מוחזק בסכנה אפילו בפחות יאמר אותה (עיין שו"ע סי' קי מ"ב ס"ק ל), ולפי שיטת ערוך השולחן פחות ממרחק של פרסה לא מיקרי 'דרך' (ע"ש סע' טו).
בזמננו עם ריבוי תאונות הדרכים שמתרחשות גם בתוך העיר, נראה לענ"ד שהיום הסכנה היא גם בעיר ולכן מי שרוצה לנסוע בתוך העיר יברך אותה לפני הנסיעה, וכן שמעתי מפי הגאון הרב שלמה פישר שליט"א ששמע בשם החזון איש לברך אפילו בנסיעה עירונית.
מ"מ מי שלבו נוקפו ואינו רוצה לברך ממש, יוכל לשבץ את הקטע בתוך ברכת שומע תפילה".